

Pe marginea „războaielor culturale“

GABRIEL ANDREESCU

1. Referințele lui Sorin Antohi

Despre „Războaie culturale“ scrie Sorin Antohi în noul volum apărut la Polirom, la sfârșitul anului ce tocmai a trecut¹. Referiri la ofertele, competițiile sau confruntările cu miză culturală post-decembriste s-au făcut nenumărate, în schimb, creionarea unei perspective generale asupra tipologiei și naturii acestora rămâne un deziderat. Așezarea dezbaterilor intelectuale în paradigma „războaielor culturale“ stabilește și generalitatea, și calitatea întreprinderii. Sintagma „războaie culturale“ este legată în primul rând de uzanța de peste Ocean, unde a făcut carieră². Sorin Antohi ne amintește însă că formula *Kulturkampf* a fost utilizată prima oară la Berlin, în iarna 1872-1873 pentru a desemna vasta ofensivă – ideologică, educațională, culturală, legislativă etc. – a Prusiei protestante³.

Volumul lui Antohi cuprinde 6 texte mai vechi, apărute ca prefețe sau postfețe ale unor cărți care aveau nevoie și de o traducere în sens cultural. Ele ar reprezenta „un vast metatext interactiv, indispensabil înțelegerii unor probleme atât de complexe și dificil“⁴. În cele ce urmează, mă voi opri la „introducerea“ de circa 25 de pagini care propune cititorului o viziune sintetică asupra războaielor culturale postdecembriste. Cu observația că, atunci când vorbește despre războaiele culturale, autorul nu are în minte numai cultura, „eventual, numai cultura înaltă, ci întregul spațiu public, precum și toate articularele, instanțierile și determinările acestuia“⁵. Voi încerca să schițez aici, în câteva cuvinte, perspectiva lui Sorin Antohi asupra războaielor culturale autohtone, cu speranța să nu trădez intențiile autorului.

Dacă am înțeles eu bine, perioada 1990 și anul 1996 – mai exact, anul plecării fostului președinte Ion Iliescu de la putere – ar fi corespuns în esență înfruntării dintre elitele prooccidentale și cele vechii ceaușști protocroniști, autohtonisti, nomenclaturisti. Dar și acest interval ar fi fost subsumat unei urgente mai largi, valabilă vreme de un deceniu, până în anul 2000, a-nume demolarea moștenirii ceaușiste⁶. Deși chiar până în anul 1996, elitele intelectuale fuseseră divizate, diferențele aveau să fie percepute cu adevărat de abia în timpul guvernării legate de numele lui Emil Constantinescu.

Anul 2000 ar marca, în viziunea lui Antohi, victoria realismului politic – ca singură doctrină practicabilă în România postcomunistă –, având drept una din consecințe împingerea „politicii abstracte și literare“ în spațiul alternativ. Perioada e martora „mortii societății civile“, urmare atît a dezorientării combatanților, cît și a reducerii resurselor oferite de un Occident altădată ceva mai viguros economic. Agonia continuă și în ultimii ani, un motiv fiind „extenuarea veteranilor“, altul, brusca legitimare a statului odată cu integrarea României în Uniunea Europeană. În acest nou context, „politica abstractă și literară“ s-a transformat într-o frenezia de separație între foștii parteneri, aliați și prieteni, precum și între „idolii“ lor. În loc să contribuie la ranforsarea democrației, diferențierile au devenit dez-

binare fără sfârșit, toxică și nihilistă, profitabilă marilor partide.⁷ În acest context, apariția *Observatorului cultural* ar trebui calificată, afirmă Antohi, drept punct de referință în evoluția „spiritului nostru public“. Revista a reușit, „în sfârșit“, să dinamizeze, să radicalizeze și să primească dezbaterile cultural-ideologice. Să fi însemnat oare această publicație și un salt calitativ în natura și conținutul „războaielor culturale“? Sorin Antohi sugerează mai degrabă contrariul. Polarizările ideologice, culturale și politice i se par și astăzi neclare, imprevizibile și fluide, mai curînd personale decît doctrinale, strălucind (calificativul meu) prin nuanțe ornamentale și autoreferențiale.

În legătură cu distincțiile anterioare, Sorin Antohi face o trecere în revistă a principalilor actori implicați în „războaiele culturale“. Între aceștia se numără intelectualii publici, cu propria stratificare ori diferențiere orizontală: scriitorii care, prin studii formale sau efort autodidactic, au parcurs drumul de la imprecizie și ditiramb la analiză; anumiți universitari din facultățile de filozofie eficiente în efortul lor de a-și depăși jargonul rebarbativ.

O altă categorie de actori este cea a activiștilor O.N.G respectabili – căci există, spune Antohi, și mulțimea profitorilor oportuniști gata să se convertească la orice cauză –, apoi, acei (puțini) politicieni capabili de gîndire și expresie, implicați în dezbaterile publice de orientare cultural-ideologică.

Războaiele culturale au avut un instrument privilegiat: publicațiile „de oarecare tinută intelectuală“. În această serie se disting *Observatorul cultural* – comentat anterior – *Revista 22*, „singurul săptămînal care combină critica social-politică, analiza economică, dezbaterile de idei“, suplimentul literar-artistic al *Cotidianului*, *România literară* care a făcut „puțin cite de toate“, ludica *Dilema veche*, *Cuvîntul*, *Suplimentul cultural*, ca și reviste centrate pe literatură, precum *Orizont*, *Vatra*, *Timpul*, *Apostrof*, revelația *Contrafort*. În sfârșit, mai promițător pentru limpezirile cultural-ideologice și dezbaterile de substanță i se pare lui Antohi lunarul *Idei în Dialog*.

2. O altă tipologie a temelor și actorilor războaielor culturale

Vreau să profit de „introducerea“ lui Antohi, pentru a propune, tot schematic, o viziune puțin schimbată asupra războaielor culturale din această deja foarte lungă perioadă istorică: 1990-2008. Îmi exprim, în același timp, speranța ca în viitor tema să devină subiectul unei cunoașteri mai puțin impresioniste, ceea ce presupune stabilirea unei metodologii de cercetare autentice.

Consider drept moment central al schimbărilor politice postdecembriste cucerirea puterii de către coaliția CDR-FSN-UDMR, alianța ce a asigurat cuplarea României la lumea occidentală. Va trebui să renunț, din lipsă de spațiu, la extrem de interesantul inventar al măsurilor interne și externe – „probe“ ale acestei interpretări – în măsură să producă, între 1996 și 2000, virajul spre Occident. Există lucrări care pot oferi sugestii în acest sens⁸. Importanta schimbare nu poate fi desprinsă de înfruntarea culturală subiacentă, ba din contră, se poate afirma că ultima a constituit o componentă intrinsecă a schimbării politice. Întrucît orientarea spre Vest rămîne cea mai importantă realizare a mandatului fostului președinte Constantinescu, mobilizarea culturală care polarizase societatea românească timp de șase ani poate fi descrisă, cum o face Antohi, și în termenii înfruntării între occidentali și Vechii ceaușști. Totuși, spiritul și chiar limbajul epocii vorbeau despre războiul cultural dintre „foștii comuniști“ și „noii anti-

comuniști“ – oricît de ne-comunist acționau cei ce jefuiau proprietățile publice, respectiv, oricît de ridicol este să-ți asumi identitatea anticomunistă tocmai după căderea regimului. Ultima etichetă ar fi susținută și de faptul că, în termeni pur politici, schisma perioadei 1990-1996 urmează linia fermă dintre forțele pro-Iliescu – anti-Iliescu.

În acest mediu cuprinzător s-au înfruntat concepte și atitudini care, prin detaliu, prin substanță, intră în logica războaielor culturale. Una dintre competițiile ideologice, prezentate la un moment dat drept opoziția naționaliști – antinaționaliști⁹ a privit, pe de o parte, tensiunile identitare interne, pe de altă parte, noile cerințe puse unei țări care bătea la poarta instituțiilor europene. Din 1990 pînă în anul 1993, România a jucat tema integrării în Consiliul Europei. Mizele acesteia erau cît se poate de concrete, de precise, printre ele, situația minorităților, ori incriminarea, la noi, a homosexualității – ca și a altor „obiceiuri românești“ incompatibile cu Convenția europeană a drepturilor omului pe care România urma să o ratifice, deci să o asume. Începînd cu 1993, odată cu lansarea Pactului Ballardur, apoi, din 1994, a Pactului de stabilitate în Europa, s-au impus ca mize înțelegerea etnică a statului, în raport cu cea civică, și consecințele s-au răsfrînt în relațiile cu vecinii, în particular, cu Republica Moldova și Ungaria. Noile teme aveau un impact direct asupra plasării României în lume. Într-un astfel de context, pro-occidentalitatea „abstractă și literară“ nu mai putea reprezenta o atitudine culturală relevantă. Era necesară asumarea europenității în sensul ei propriu, în limbajul aproape tehnic al tratatelor europene care determinau tipul de civilizație specific Continentului. În acea perioadă, războiul cultural dintre pro-europeniști și autohtonisti a implicat mai puțin vipurile culturale – folosesc termenii lui S. A. –, ci europeniști care învățau regulile din mers și, pe partea cealaltă, instituțiile statului aflate între nicovale internă și ciocanul extern.

Conform lui Antohi, perioada „regimului Constantinescu“¹⁰ a dus la o complicare a situațiilor ideologice și culturale ascunse pînă atunci de „cordială antantă“ anti-Iliescu. Să fi strivit oare distanța progresivă între foștii parteneri politici, miza socială prin mize personale? Aș spune că tentativele europene și euroatlantice ale perioadei 1996-2000, intrate de abia în acei ani în dezbaterile culturale, au ridicat noi standarde în fața distincțiilor culturale și ideologice. Statul de drept și democrația reală cereau specializări care au lăsat pe afară mulți dintre combatanții anteriori. A fost perioada cînd elite etichetate drept prooccidentale au întors ochii prima oară spre ideile multiculturalismului și a corectitudinii politice. Tot atunci au fost făcuți pașii esențiali ai instituționalizării cîtorva standarde pe care le asociem, adecvat sau mai puțin adecvat, celor două teme. În fapt, multiculturalismul și corectitudinea politică aveau să mobilizeze larg energiile intelectuale și să ajungă în ochii multora un țap ispășitor de abia după anii 2000, cînd mari mize normative fuseseră deja jucate.

Disputele în jurul a ceea ce înseamnă democrația europeană pe care ne angajăm să o importăm au continuat după aceeași logică pînă în 2004, miza lor fiind însă complet depășită de reorientarea lui Adrian Năstase către Occident. El are meritul – trebuie să acceptăm acest fapt – de a fi răspuns pozitiv noilor presiuni internaționale, de a fi condus lucrurile către integrarea în NATO – nu știm în ce măsură împotriva voinței președintelui Ion Iliescu – și de a fi parcurs pași necesari pentru acceptarea României în Uniunea Europeană. Marea noutate adusă de schimbările politice ale anului 2004, în raport

cu cei patru ani anteriori, îmi pare decuplarea dintre competiția politică și societate. A fost un fenomen cu adevărat nou, dovadă a faptului că democrația românească a atins un grad rezonabil de funcționalitate. De abia după aderarea la UE societatea a rămas dinamică și a putut evolua pozitiv chiar dacă guvernul și președintele au funcționat prost. Așa ceva nu se întîmple și nici nu ar fi fost posibil să se întîmple anterior.

Situația a schimbat complet miza războaielor culturale. Astăzi, vechile sensibilități ideologice par a avea un impact mult mai redus asupra vieții socio-politice. Corespunzător, în a doua parte a anilor 2000, mizele clasei politice sînt prezente mult mai pregnant decît tropismele civice. De asemenea, presa națională, mai ales cea electronică, domină de departe publicistica propriu-zis culturală.

Cele spuse nu exclud ca anumite teme, prin natura lor de anvergură civilizațională, să mobilizeze energiile intelectuale pentru a defini, pe termen lung, felul specific de societate în care trăim. După opinia mea, o astfel de miză ține de înfruntarea, astăzi, dintre tendințele mai soft sau mai hard teocratice – în principal ortodoxiste – și opțiunile seculariste. Două puncte cheie ale acestei înfruntări, educația religioasă și mezialianța dintre autoritățile publice și biserici au ținut capul de afiș al ultimilor ani.

Viziunea de mai sus asupra războaielor culturale postdecembriste diferă într-o anumită măsură de cea a lui Sorin Antohi, iar diferența explică probabil și evaluarea distinctă a actorilor implicați. Astfel, cred că intelectualului clasic, în sens dreyfussian, i-a luat locul, în epoca complexității, „societatea civilă structurată“. Marile bătălii privind „binele și adevărul“, ca fundament al faptelor politice și juridice, sînt astăzi duse de grupuri coagulate în jurul unor viziuni comune, căci ele au și resursele, și tenacitatea, și specializarea, și recunoașterea simbolică presupusă de intervenția pînă în inima procesului politic. Ar fi apoi de elaborat ceva mai analitic asupra relației dintre lumea culturală și mass-media, ultimele, factori cu un impact politic considerabil. În sfârșit, multe sînt de spus de spus referitor la revistele culturale invocate de Antohi anterior. Unele dintre ele – precum *Revista 22* – și-au schimbat considerabil accentele ideologice. A apărut, ca o noutate din multe puncte de vedere, *Idei în Dialog*. Pentru mine însă, publicația reprezintă „exemplul negativ“ al unei anomii de epocă. Pilon al curentului teocratic, al diletantismului, contestînd practic principiul pe care-l reclamă teoretic („calmul discuției, seninătatea valorilor“), acest lunar este expresia regresivității culturale și civilizaționale pe care o propun „elite“ deloc de interesate din societatea românească a începutului de secol XXI.

¹ Sorin Antohi, *Războaie culturale. Idei, intelectuali, spirit public*, Polirom, Iași, 2007, p. 8.

² Liviu Andreescu a folosit sintagma pentru a sintetiza disputa asupra multiculturalismului (vezi Liviu Andreescu, „American-Style Culture Wars in Romania? Between Political Correctness and Junk Conservatism“, *America in/from Romania*, ed. by R. Mihăila and I. Pană, Bucharest, Univers Enciclopedic, 2003).

³ Sorin Antohi, *op.cit.*, p. 8.

⁴ *Idem.* p. 5.

⁵ *Idem.* p. 9.

⁶ *Idem.* p. 10.

⁷ *Idem.* p. 22.

⁸ Mai multe date se găsesc în Gabriel Andreescu, *Solidaritatea alergătorilor de cursă lungă*, Polirom 1997, și respectiv, *Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000*, Polirom, 2001.

⁹ Vezi Gabriel Andreescu (ed.), *Naționaliști, antinaționaliști. O polemică în publicistica românească*, Editura Polirom, 1996.

¹⁰ Formula „regimul Iliescu“ are sens în măsura în care Puterea, în acea perioadă, a reprezentat, în fapt și nu doar în formulă ironică, o „democrație originală“ aflată sub autoritatea simbolică (și cel puțin 50% reală) a lui Ion Iliescu. Nu același lucru se poate repeta în cazul „regimului Constantinescu“, ce leagă numele sefului statului de prima guvernare democratică.